

КОНОТАЦІЇ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ КУЛЬТУРНИХ КОДІВ (на матеріалі лексики та фразеології «Словника народної мови»)

У статті здійснюється характеристика культурного коду з урахуванням семасіологічного аспекту дослідження номінативних одиниць в народній мові, встановлюється місце кодів у народній моделі світу, демонструється вплив культурних конотацій на останні.

Ключові слова: культурний код, конотація, народна модель світу, номінація.

В статті осуществляется характеристика культурного кода с учетом семасеологического аспекта исследования номинативных единиц в народном языке, устанавливается место кодов в народной модели мира, демонстрируется влияние культурных коннотаций на последние.

Ключевые слова: культурный код, коннотация, народная модель мира, номинация.

The article characterizes the cultural code, taking into consideration the semasiological aspects of rustic speech nominative units research, determines the code place in the folk model of the world, demonstrates the impact of cultural connotations on it.

Key words: cultural code, connotation, the folk model of the world, nomination.

Способи вербалізації та кодифікації уявлень людини про оточуючий світ та саму себе як носія певної культури в рамках антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства верифікуються у мові шляхом поєднання лінгвістичних та екстралінгвальних факторів (О. Березович, В. Карасик, В. Маслова, О. Селиванова, О.Тищенко, С. Толстая та ін.). **Актуальність** роботи зумовлюється потребою у описі культурного кодування, звертаючи увагу на конотативний аспект семантики номінативних одиниць.

Мета даної розвідки – здійснити характеристику культурного коду, з урахуванням семасіологічного аспекту дослідження номінативних одиниць в «народній мові», зумовила конкретне **завдання**: встановити місце кодів у народній моделі світу, продемонструвати вплив культурних конотацій на останні.

«Народна мова» – на протигагу літературній, жива мова народних мас, відома в усному живанні, як розмовна мова, мова діалектів чи як мова фольклорних творів. **Матеріалом** дослідження обрано діалектні номінації, а також текстові фрагменти добрані з фольклорних творів, які хоча і знаходяться на периферії мовного масиву та вирізняються винятковим лексичним розмаїттям, виразовими й словотворчими можливостями.

Категорії культурного коду та культурного тексту відносяться до основних структурних вимірів символічної мови культури – парадигматичного та синтагматичного [2: 340]. З точки зору сучасної семасіології, взаємодія культур – це перекодування інформації з мови культури одного народу на мову культури іншого. Це стосується усіх мовних систем, символічних образів, вторинних моделюючих систем і т.д. Щодо розуміння самого терміну культурний код існують різні підходи. Так, Ю.М. Лотман під культурним кодом

© Пальчевська О.С., 2011

розуміє систему образів, що відноситься до певної культурної сфери або ж артефакти культури, що виступають у знаковій функції. У термінах Тетяни Щепанської система культурних кодів лежить в основі надгрупової спільноти та використовує для самоідентифікації різні символи [11: 59]. Науковець розділяє невербальні коди (просторовий, часовий, предметний, тілесний) та вербальні стереотипи. С. М. Толстая твердить, що суттєві для культури смисли можуть виражатись засобами різноманітних кодів, кожний з яких пропонує свою структуризацію та концептуалізацію кожного конкретного смислу. На думку дослідниці, коди поділяються на субстанціональні та концептуальні [9: 333]. Представниця тієї ж самої лінгвістичної школи О. Л. Березович, досліджуючи дискурс гри, називає культурними кодами мотиваційні сфери (тварини, рослини, побутовий інвентар, ремесла та ін.), з яких походять мовні одиниці [2: 340]. В. В. Красних зазначає, що культурний код – це інформація, закодована в певній формі, яка дозволяє ідентифікувати культуру, це «мета-рівень» для семіотичного простору (сукупність символів і знаків культури), універсальний за своєю природою, але такий, що детермінується суб'єктивним чинником. Кодування культурного простору носить національний характер, тобто воно специфічне для кожної національно-культурної спільноти. Між кодами культури не існує чітких меж. Вони зумовлюють і обумовлюють один одного. Базовими для російської культури вчений вважає наступні: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний [5: 297]. Одиниці культурного коду мають змінний план вираження: один і той же образ може втілюватися, як в різних субстанціях, так і в слові. Виражені у вербальній формі культурні коди виникають в усній народній творчості, в художній літературі, частково проникають в природну мову і залишаються там у вигляді образної лексики, одиниць фразеологізмів, паремій, крилатих виразів і тому подібне. Відбувається часткове злиття природної мови з образними кодами культури. Фактично будь-яка сфера, що має конкретно-чуттєву наочність, може стати когнітивною основою для виникнення культурного коду. Універсальні культурні коди завжди національно детерміновані та обумовлені культурними реаліями певного народу [8]. Перехід номінації в інші культурні коди супроводжується появою в її семантичній структурі культурних конотацій. Адже як слушно зауважує М.Ф. Аліференко конотація – це той аспект значення номінативних одиниць, який є сукупністю емотивних, асоціативно-образних та стилістичних сем, які відображають не скільки ознаки означуваних об'єктів, скільки відношення мовця до означуваного або ж до умов мовлення [1: 169].

У термінах В.Н. Телія культурна конотація це в загальному вигляді інтерпретація денотативного чи образно мотивованого, квазиденотативного аспектів значення в категоріях культури з домінуванням образної основи. Система образів акумулює світогляд та пов'язується з матеріальною, соціальною чи духовною культурою певної мовної спільноти, а тому може свідчити про її культурно-національний досвід та традиції [7: 214]. В якості основних ознак конотації називають: ознаку додатковості до денотативного значення; вторинність конотації у стосунку до денотації; вираження емоційної, експресивної та оцінної інформації [7: 214].

Біоморфний код реконструює образи тварин та рослин, які виступають в якості культурних еталонів. Прикладом застосування біоморфного коду в народній мові можна вважати специфіку втілення образу осики. Одна із назв *Populus tremula*, осики чи тополі тремтячої, в діалектах – *apse*, спотворене *apsen-tree, the aspen* [14 (1: 66)], утворене

шляхом додавання суфікса із староанглійського *æspe* “осика,” з Р.Гмс. **aspo* (O.N. *ǫsp*, M.Du. *espe*, O.H.G. *aspa*, Ger. *espe*), з PIE **apsa* “осика”. За переказами хрест Ісуса було зроблено саме із цього дерева, внаслідок чого його листя тремтить із сорому [20: 34].

Шотландські легенди додають, що Іуда після зради повісився на осиці [17: 124]. Ті ж мотиви зафіксовано і в слов’янських віруваннях [6: 570]. В англійській мові лексема *apse* зустрічається у вербальній формулі, що виражає незадоволення *Apse upon thee!* [14 (1: 66)]. В російській мові *Быть на осине (кому-либо)* – побажання загибелі, пов’язано із давніми уявленнями. Осиковий кілок вбивали в могилу вампірів, для того щоб утримати їх від виходу. На осіку вішали вбиту змію – щоб не ожила. Так само вчиняли з собаками, які були нездатні до полювання [3: 502]. У слов’ян осика часто асоціюється з демонічними персонажами: укр. *ТЬфу на тебе, пек ти осина!(так говорять тому, хто згадав чорта), Щоб ти згорів на осиковому дереві! Осика тобі в очі! (адресується відьми); рос. Кол тебе осиновый на том свете, не прими тебя земля! Чтoб ей век на осине трястись, да деток своих не выдывать!(так кажуть батьки про доньку, яка вийшла зм’яз без батьківського благословення).* З іншого боку осика згадується в замовляннях, у складі формул вигнання хвороби на дерево: *Иди, вывих, на осину!; Поди прочь испуг на горькую осину!* В гуцульському замовлянні, яке читається «на охорону худоби» Михайло Архангел сидить на воротах з осинових кілків [6: 573-574].

Наївна етимологія пов’язує назву *Plex Aquifolium*, падуба або гостролиста, *holm*, *home*, *holn*, *holly* зі значенням *Holy-tree* (святе дерево). Завдяки таким співвіднесенням виникло вірування, що це дерево може відганяти відьом. При будівництві обов’язково використовували цю деревину для виробництва дверей, щоб відьми не могли потрапити до будинку. На заході Англії існувало повір’я, що молоді дівчата повинні тримати гілку гостролиста біля ліжка, щоб запобігти втручанню злих духів та гоблінів. Плоди гостролиста – яскраво-червоні ягоди, тому народні вірування стверджують, що це одне із дерев-оберегів від блискавки. Автор словника девонширських квіткових назв [15: 30] вважає вірогіднішим походження номінації із кореня *hoi*, який позначав міцність та стійкість, негнучкість: Eng. *holt*, German *holz*, також дієслово *to hold*. За даними етимологічного словника лексема походить від М.Е. *holin*, *holyn* та втрачає кінцеве *n*, з ним же співвідносяться французьке *hous [holly]*, яке можна порівняти з англо-саксонським *holen*, *holegn*, а також уельським *celyn*, таку ж основу можна зауважити в кельтському слові *kul* (= тефтонське *hul*), яке можливо пов’язати із латинським *culmen* - пік, *culmus* – стебло [18]. З вище сказаного можна припустити, що в назві концептуалізувалася форма листя, яке є видовжене та загострене. Вірогідно з цим варіантом етимології лексеми співвідносяться вірування, де семантика гостроти корелює з негативним ставленням до рослини. Згідно з етнографічними джерелами існують обставини, за яких ця рослина приносить невдачу: не можна зривати гілки гостролиста весною, коли вони цвітуть та приносити до будинку, бо у родині хтось помре. За французькою легендою Христос створив лавр, що викликало заздрість диявола, який, натомість, спромігся створити тільки гостролист. Ось чому ця рослина колюча. У Британії гостролист є диявольським заміником дуба. Показовою є шотландська приказка про брехливу людину: *never lies but when the holyn’s green* (буквально – ніколи не бреше, хіба що коли зеленіє гостролист), яка випинає вічнозелений колір рослини [21: 195].

Антропоморфний код представлений у всіх мовах, та культурах, втілює, надає людських рис предметам навколишнього середовища, явищам природи, різноманітним про-

цесам та діям. Одним з способів його втілення вважаємо номінації з власною назвою, адже людина через призму себе номінує оточуючий світ, класифікує його. Продемонструємо маркування інтелекту шляхом використання власної назви як основного кодифікатора. На позначення дурної людини використовується номінація: *a daft Watty* (буквально нерозумний Уотті) [14 (2: 9)], де Уотті пестливе від імені Уолтер, зустрічається також у композиті *Watty-handed*, зі значенням лівша [14 (6: 404)] та ФО *to look like Watty to the wogm* (дивитися як Уотті на черв'яка) – мати вигляд, який висловлює огиду [14 (6: 404)], що підтверджує використання антропоніма у номінаціях, які відносяться до низу оцінної шкали. Номінація також зустрічається у формі *a dafty Whatty*, дурень, незграбна людина [14 (2: 9)]. В ФО *Duke's-headed fool* (дурень з герцогською головою) «дурна людина» відбувається антропонімізація компонента *Duke* – Герцог, який позначає соціальний статус [14 (2: 203)]. *Tom boy* (хлопець Том) – «людина, яка поводить себе по-дурному», друге значення ФО – «розпусник» [14 (6: 184)]. Говорячи про дуже дурну людину, вживають також паремію *as wise as Walton's calf who ran nine mile to suck a bull* (такий же мудрий як теля з Уолтона, яке пробігло дев'ять миль, щоб посмоктати бичка) [14 (6: 373)]. Номінація виникла в районі Есекса та часто використовується в інших місцевостях у контексті селищ з назвою *Waltham*. Свартенгрен Т. Хілдінг вважає, що оригінальне значення паремії було спотворене – теля належало Уолтонському абатству, а сама приказка висміювала монахів за нерозумні проповіді [16: 49].

Також звернемо увагу на номінації: укр. *Альоша приморожений* – “людина з вадами в характері”; укр. *Дунька з Кацанетівки* – “дурна жінка”; пол. *Śmieje się jak Filip na jelito* – “особа дурна, бездумна” (польське слово *filip* має значення ‘розум’, однак у фразеологізмах ім’я має негативні асоціації); укр. *То ще дурна Гапка* – “дурна жінка”, *Гапка-лапка, козина головка: не боїться ні собака, ні сірого вовка*, (дражнять Гапку).— *Гапка-лапка, пішла на долинку, принесе дитинку*. [10: 617] (негативна конотативність імені *Gana* пов’язана з впливом польського слова *gar* – ‘дурень’); *Мартин* — *головою об тин* [10: 615].

Колоративний код відноситься до кодів, які ґрунтуються на перцептивному сприйнятті. Проблема символізму кольору є однією із центральних при вивченні зв’язку між текстом, кольором та психікою. Колоративний код, походження символізму кольору, його зміст, відношення до тих чи інших явищ та подій в житті людей, міжкультурні відмінності – одні з головних питань цієї проблематики. Так, дуже часто моральні якості людини маніфестує колір очей: *Gray-eyed, greedy; Brown-eyed, needy; Black-eyed, never blin’*, *Till it shame a’ its kin*. Словник колоративів англійської мови подає: *Green* [19: 186] *green-eyed* – жадібний, заздрісний; вираз *the green-eyed monster* позначає жадібність – Shakespeare’s *Othello* Act 3 Scene 3 [19: 187].

Зелений це колір трави. Походить із староанглійського *grēne*, від старотевтонського кореня *grō*, із якого виникли слова *grass*, ‘to grow’. Цей колір символізує надію, а також є священним кольором ісламу. У англійському ж фольклорі зелений вважається нещасливим кольором, особливо стосовно одягу – ‘*wear green and you will soon wear black*’. Вважається, що в зелене одягалися феї, які карали людей за схожий одяг.

У шотландських віруваннях кольори тісно пов’язувались із сутністю людського життя: *Blue Is love true. Green Is love deen [done]. Yellow ‘s forsaken, and green ‘s forsworn, But blue and red ought to be worn* [23: 226].

Також: *Blue is beauty, red 's a taiken [token], Green 's grief, and yellow 's forsaken* [19: 226]. До жовтого кольору у середні віки склалося зневажливе ставлення, у одяг такого кольору одягали рабів та банкрутів, звідси до тепер хлопчики з дитячого притулку *Christ's Hospital* одягаються у жовті штани.

В українському народному сприйманні жовтий — колір, що асоціюється з небесним денним і нічним світилами, з багатим урожаєм хлібного лану; набув величальної символіки, зокрема в колядках маємо мотиви «жовтих стін», «биків жовторогих», «жовтих восків Богові на свічку»; жовті великодні яйця, жовті сап'янці, жовті хустки також ознака поваги до жовтого кольору (І. Нечуя-Левицького — *«висока молодиця в жовтім очіпку»*); у піснях жовтий колір — символ журби: *«Зеленая рутонька, жовтий цвіт, — Не піду за нелюба, піду в світ»*, символ без рідності: *«Там сам я, там сам я. В темнім лісочку, в жовтім пісочку загину»*; *жовта барва символізує й старість як колір осені: «Огірки жовтяки, старійтеся парубки»* (про хлопців, яким давно пора женитися) [4: 225].

Як уже згадувалося вище, зелений – найпоширеніший колір у природі асоціюється у англосакській культурі із горем та катастрофами. Одружуватися у зеленій сукні вважалося передвісником сімейних нещастя: *They that marry in green, Their sorrow is soon seen* [23: 227]. Про молодшу сестру, яка одружується перед старшою говорять *that she has given them green stockings. Ta Wear green garters* [Slg] залишитися неодруженою є віддзеркаленням шотландського звичаю коли на весіллі молодшої сестри старші незаміжні одягали зелені панчохи [17: 30]. З негативною конотацією зеленого кольору співвідноситься і наступна примовка: *The Lindsays in green Should never be seen*. Вважається що йдеться про кровопролитну війну 1452, у якій полягло багато представників шотландського клану Ліндсеїв, кольором квіттів яких був зелений [23: 187]. Збанкрутілих шотландців змушували одягати зелені головні убори, звідси приказка *Get a green bonnet* [Sc] розоритись [22: 28]. Зелений колір в українському народному світосприйманні набув символіки надії (*зеленая рута, зелений луг, зелена діброва, зелена трава-мурава, зелен сад-виноград, зеленее жито*), бо здавна пов'язується з весною і зеленими нивами, що мають дати врожай; водночас символізує молодість («*Ой піду я, молоденька, зеленою долиною*», «*Ой ти, козаче, зелений барвінку!*»); надія й молодість пов'язуються з радіщами, веселістю: «*Серце моє кам'янос, коли будеш веселосе? Тоді будеш веселити, як буде лист зеленіти?*»; ту саму символіку має й зелене вино: «*Зеленее вино на потішення*». [4: 242].

На протизвагу зеленому – блакитний вважається кольором кохання: *If you love me, love me true; Send me a ribbon, and let it be blue. If you hate me let it be seen; Send me a ribbon, and let it be green* [13: 188]. Можна привести примовку, яка не рекомендує нареченій одягати блакитне: *If dressed in blue She's sure to rue* [12: 290]. Синій колір асоціюється з космогонічними поняттями та артефактами культури: *обрієм грізних років Голубіє, мов спогад про Тебе, Синя плахта лісів, Синій пояс Твій стрічкою в'ється*; у народних піснях синє вино подається на протизвагу зеленому, що символізує радість, веселощі («*Зелене вино на потішення*»), означає журбу: «*Твоє ми вино синьо зацвіло, Синьо зацвіло, мало вродило*»; у «*Слові о полку Ігоревім*» після поразки українського війська «*черпали мені синє вино з трудом змішане*». [4: 538-539]

Отже, фрагментарно розглянувши номінації, які репрезентують три культурні коди (біоморфний, антропоморфний та колоративний) у різних мовах, можемо постулювати, що під культурним кодом розуміємо систему символічних образів, які маркують народну

мову, мають свій план вираження (вербальний / невербальний), відносяться до різних концептуальних мотиваційних сфер, наділені одночасно універсальними та специфічними рисами в співвідношенні однієї культури з іншою. Перехід номінації в інші культурні коди супроводжується появою в її семантичній структурі культурних конотацій. *Перспективним* видається виокремлення конотативного значення у системі інших культурних кодів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Березович Е.Л. Лексическая семантика в этнолингвистической перспективе // Язык и традиционная культура / Е.Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 599 с.
3. Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Русская фразеология: историко-этимологический словарь / А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. – Москва : Астрель, АСТ, Люкс, 2005. – 926 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Красных В.В. Свой среди чужих: Миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
6. СД – Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5 т. / [под ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1995 - ..., Т.1. – 577с., Т.3 – 697с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
8. Телия В.Н. Послесловие. Замысел, цели и задачи фразеологического словаря нового типа // Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / В.Н. Телия. – М. : АСТ-Пресс, 2006. – С. 776 – 782.
9. Толстая С. М. Слово в контексте культуры // Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2008. – 527 с.
10. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
11. Щепанська Т.Б. Система: тексты и традиции субкультуры / Т.Б. Щепанська. – М. : ОГИ, 2004. – 288 с.
12. County Folk-Lore Vol. II. Printed, Extracts No. IV. / [Examples of Printed Folk-Lore Concerning North Riding of Yorkshire, York and the Ainsty Collected by Mrs. Gutch]. – London : David Nutt, 1901. – 504 p.
13. County Folk-Lore Vol. V. Printed, Extracts No. VII. / [Examples of Printed Folk-Lore Concerning Lincolnshire Collected by Mrs. Gutch and Mabel Peacock]. – London : David Nutt, 1908. – 472 p.
14. ED Wright J. The English Dialect Dictionary Volumes I – VI. / J. Wright. – Oxford : University Press, 1898 – 1905.
15. Friend Hilderic A Glossary of Devonshire Plant Names / Friend Hilderic. – London : Published for The English Dialect Society by Trubner and Co., 1882. – 63p.

16. Hilding T. Svartengren Intensifying Similes in English / T. Hilding Svartengren. – Lund : Aktiebolaget Skanska Ckntaltryckriict, 1918. – 512 p.
17. Napier James Folk Lore Superstitious Beliefs in the West of Scotland within This Century / James Napier. – Paisley : Alex. Gardner, 1879. – 185p.
18. Online Etymology Dictionary. – Режим доступу до словника: www.etymonline.com
19. Paterson Ian A dictionary of colour / Ian Paterson – [2nd edition]. – London : Thorogood Publishing Ltd, 2004. – 520 p.
20. Thiselton Dyer T. F. Oxon M.A. English folk-lore / T. F. Thiselton Dyer M.A. Oxon. – London : Hardwicke & Bogue, 1878. – 344p.
21. Watts Donald Dictionary of Plant Lore / Donald Watts. – London : Elsevier, 2007. – 471p.
22. Wilkinson P. R. A Thesaurus of English Traditional Metaphors / Wilkinson P. R. – London : Routledge. – 896 p.
23. Wright Elizabeth Mary Rustic Speech and Folk-lore / Elizabeth Mary Wright. – London : Humphrey Milford Oxford University, 1913. – 342p.

УДК 811.111'37

Охріменко О.А.
(Київ, Україна)

МОДЕЛЬ ЖАНРУ «ЗАКОН» - ИНВАРИАНТНА-ВАРИАНТНА ФОРМА

Мовленнєвий жанр «закон» є складним явищем, динамічною структурною моделлю, яка відображається в конкретних мовленнєвих творах. Жанр «закон» є інваріантною формою, а «податковий» - варіантною формою, вираженою в 50 податкових текстах.

Ключові слова: модель: горизонтальна, вертикальна, жанр «закон», варіант, інваріант.

Речевої жанр «закон» являється складним явищем, динамічною структурною моделлю, котра отображається в конкретних мовних произведениях. Жанр «закон» - это инвариантная форма, а «налоговый» - вариантная форма, выраженная в 50 налоговых текстах.

Ключевые слова: модель: горизонтальная, вертикальная, жанр «закон», вариант, инвариант.

The speech genre “law” is a difficult phenomenon, dynamic structural model, that is represented in concrete speech works. Genre “law” is an invariant form, and “fiscal” is the variant form, that is expressed in fifty fiscal texts.

Key words: model: horizontal, vertical, genre “law”, variant, invariant.

«Форма мовленнєвого жанру є складною, різнорівневою системою елементів та зв'язків між ними координаційного й субординаційного типу» [1:53]. Під формою ро-

© Охріменко О.А., 2011